

En något besynnerlig skelettgrav i Forsa

ÖRJAN MATTSSON OCH DAN FAGERLUND

När resultat från arkeologiska utgrävningar presenteras för allmänheten, i media, på utgrävningar eller i populärvetenskapliga böcker, kan det ofta verka som om arkeologerna är helt på det klara med vad de har hittat och hur allt ska tolkas. I själva verket är det inte alltid på det sättet, och det är inget konstigt med det – det tillhör förutsättningarna för arkeologin, liksom för många andra vetenskaper, att det finns en grad av osäkerhet i alla tolkningar.

Det som allmänheten får ta del av är för de mesta det på en utgrävning som gått att tolka, det man kommit fram till. Men utifrån en arkeologs utgångspunkt är det inte bara de säkra och lättolkade resultaten som gör en utgrävning intressant och spännande. Att stöta på något som man inte känner igen kan vara nog så intressant och kan medföra att man får nya kunskaper om forntiden. Det innebär också att man som arkeolog får möjlighet att använda all sin yrkeskunskap för att försöka förstå vad det är. Sådant gillar en arkeolog. Man måste fundera och klura

på hur man bäst ska gräva ut det man hittat, och vända och vrida på logik och testa argument – ”om det är en sådan där då borde det se ut så på det här sättet om man gräver en profil genom mörkfärgningen där...”. Ofta blir alla på en utgrävning inbegripna i diskussionen kring vad det kan vara, hur det ska undersökas och vilka prover man ska ta.

I den här artikeln ska ett sådant fall beskrivas, en skelettgrav som innehöll en del besynnerligheter och som vållade arkeologerna på platsen en hel del huvudbry. Som sådan kan graven tjäna som exempel på den sida av arkeologens verksamhet som inte så ofta förmedlas i populär form, men som inte desto mindre utgör en väsentlig del av det vardagliga arbetet för en fältarkeolog och en grundläggande del av kunskapsuppbyggnaden.

Först ska dock lite sägas om den plats och det gravfält där skelettgraven låg, och om vad undersökningarna där i övrigt gav för resultat.

En vägknut med anor

Våren 2004 var en liten grupp arkeologer på plats vid Forsa för att undersöka fornlämningarna under åkerjorden invid väg 700 mellan Björklinge och Vattholma. Några år tidigare hade man i smala sökschakt sett att det fanns spår av en forntida boplats på den norra sidan av vägen och ett gravfält på den södra sidan. När undersökningen 2004 var färdig i början av juli stod det klart att platsen varit bebodd under mycket lång tid. Från yngre stenålder för fyratusen år sedan, när den flacka dalgången vid Forsa var en vik av havet, och så gott som utan avbrott ända fram i nutid. Bland de boplatsspår som kunde dokumenteras norr om vägen fanns hus från yngre stenålder, bronsålder och järnålder. På gravfältet söder om vägen visade det sig finnas sex gravar, alla från äldre järnålder.

En av gravarna var den skelettgrav som kommer att beskrivas närmare i denna artikel. De övriga fem var brandgravar, med brända ben från ett gravbål nedlagda i en liten grop i leran. Den enda synliga konstruktionen på gravfältet var en iögonenfallande ca tio meter stor, rund stensättning med en vällagd kantkedja av utvalda, runda stenar och en inre rund stenpackning. I kanten av den inre stenpackningen fanns en grop med brända ben och några små föremål av brons från ett bälte. Vid de andra brandgravarna kunde man inte se några gravmarkeringar,

men det kan bero på att de har röjts bort när man har odlat upp marken under senare tider. I en av brandgravarna hittades tillsammans med de brända benen ett välbevarat dräktspänne, en så kallad fibula, av järn. Att döma av gravtyperna och fynden verkade det som att gravfältet hade använts för ungefär tvåtusen år sedan. Några av de brända benen skickades till ¹⁴C-analys för datering, och resultatet blev det förväntade, det vill säga århundradena kring Kristi födelse.

Gravfältets placering föreföll vid undersökningens början lite märkligt. Det verkade ligga i en svacka nere på lermarken, med högre moränmark alldeles intill både i väster och i söder. Det vanligaste är att gravar från den tiden ligger i lite högre lägen, till exempel på små krön i moränmark liknande den som fanns intill gravfältet. Efter en hel del diskussion och funderande, och allteftersom undersökningen fortskred och nya upptäckter gjordes, började dock bilden klarna av hur den närmaste omgivningen kan ha sett ut under forntiden och varför gravarna låg där de låg. Först uppdagades det att ett mörkt stråk i leran invid gravfältet var spår av en bäck som just här runnit ut från den högre marken och sedan runnit vidare ner i dalgången ned mot Forsa. Lite senare upptäcktes det att det finns två tidigare helt okända gravar inne i skogen alldeles söder om gravfältet. Knappt synliga under mossa och granar kunde man ana två runda stensättningar,

Flygfoto mot öster. Nederst i bild E4-bygget. Strax ovan mitten syns Forsa gård. Boplatzdelens är den grå ytan hitom väg 700 i vänstra delen av bilden. Gravfältsdelen är den grå ytan på andra sidan av väg 700 i högra delen av bilden. I skogen nere i högra hörnet hittades två tidigare okända gravar och liten rest av vad som kan vara en äldre väg mot Forsa. © 2004 Hawkeye flygfoto.

på små krön i moränen. Intill gravarna i skogen gick det också att se en yta som verkade vara stenröjd, och som skulle kunna vara en liten rest av en gammal väg. Enligt äldre kartor har en väg gått från denna plats och ut på lermarken i riktning mot Forsa, och i samma riktning som bäcken.

När allt detta vägdes samman började det bli tydligt hur platsen kunde ha sett ut i forntiden. Gravfältet nere på lermarken har legat längs med en bäck och en väg, och troligen har de varit en del av ett större gravfält som haft en fortsättning utmed vägen uppe i den högre moränmarken. Under 2002 undersöktes ytter-

ligare några gravar ett par hundra meter söderut, invid väg 700¹. Gravarna på den undersökningen var delvis från samma tid och de har antagligen varit en del av samma stora gravfält.

Att man begravt sina döda på denna plats har troligen hängt samman med att platsen varit något av en vägknut. Vägen från Björklingebygden har just här passerat över bäcken, kanske på en spång eller en bro. På lermarken har den delat sig i en väg åt nordöst mot Tenstabygden och en väg åt öster mot Forsa, Hånsta och Vattholma. Vid vägknuten har gravarnas varit synliga för alla som färdats förbi platsen. Där kan de då ha visat för de passerande att gårdarna i bygden de anlät till funnits under en lång tid, och att människorna i gårdarna haft många generationer av förfäder.

Skelettgraven

Fem av de sex gravarna på gravfältet var som nämnts brandgravar. Den sjätte visade sig vara en skelettgrav, eller snarast rester av en sådan. Till en början var det dock inte självklart att det ens var en grav. Och även efter att det stod klart att det var en grav fortsatte den att vålla huvudbry genom att den var så underligt beskaffad.

Innan den började grävas ut syntes den som en oregelbunden och avlång mörkfärgning i leran, 3 meter lång och 2

meter bred. Inblandat i den mörka, mylligare jorden fanns klumpar av ljusare lera på ett sätt som man ibland kan se i igenfyllningar till moderna täckdiken. Stenar av olika storlek stack upp här och var, och mitt på mörkfärgningen låg en stor rund sten med en vit vittringsrand. Det låg nära till hands att se den runda stenen som en gravmarkering – ett gravklot – vilket egentligen var det som främst talade för att det kunde vara en grav. Men inte ens när undersökningen kommit en bit, och ena halvan grävts ut ner till en dryg halvmeters djup, var det mycket som talade för att det skulle vara något annat än en avfallsgrop eller en grop efter ett borttaget stenblock. Den halva som grävts ut var fylld med stora stenar och de ljusa lerklumparna fanns ända ner mot botten. Bara några enstaka obrända benbitar låg här och var i jorden mellan stenarna, och på olika djup. Några av bitarna såg dock misstänkt mänskliga ut, och när det bekräftades av en osteolog att det verkligen var ben från en människa blev det förstas nödvändigt att ändå utgå från att det rörde sig om en grav. Men en mycket besynnerlig sådan.

När så hela graven grävts ut kunde det konstateras att:

- Benen låg huller om buller och utan någon som helst ordning i förhållande till varandra. De låg spridda i hela gropen, både över, mellan och under stenarna, ibland i samlingar och ibland

enstaka. Till exempel hittades bitar av kraniet både uppe vid ytan, i botten och i båda ändarna av gropen.

- De flesta benen låg i ett stråk från strax under ytan i den sydöstra kortändan och ner till nära mitten av gropen, strax ovanför botten.
- I mitten av gropen, men inte i botten, låg de övre delarna av lårbenen alldeles intill varandra. Båda benen var tvärt av en dryg decimeter nedanför höftleden. De verkade vara de enda ben som låg någorlunda anatomiskt rätt i förhållande till varandra.
- En enda tand hittades, nära mitten av gropen.
- Av de över hundratalet stenarna i gropen, många runt 40 cm stora, låg två tredjedelar tätt samlade i den sydvästra halvan av gropen.
- Små, platta och tunna järnbitar, högst en centimeter stora, fanns spridda i hela gropen bland benen. En lite större, tungformig järnbit med en nit med platt huvud hittades i mitten av gropen, och även ett litet järnbleck, rullat till en holk. En mycket liten bit av vad som kunde vara smält brons framkom bland benen ytligt i gropen.
- I botten i norra hörnet låg hartsbitar i en liten ring och intill dessa rester efter en större ring. I sydöstra kortändan hittades ytterligare en liten hartsring. Bitar av harts fanns också bland benen i mitten av gropen.
- Förutom de ljusare, sterila lerklumparna

fanns inget i gropen, såsom spik eller tegel, som tydde på att den blivit påverkad i sen tid.

Genom fyndet av hartsringarna i botten av gropen stod det klart att det ändå måste ha varit en skelettgrav. Hartset har suttit som tätning i svepkärl, och är det enda som blir kvar när resten av kärlet förmultnar. I kärlen har troligen funnits mat att ha med på resan efter döden.

Men det var verkligen inte en skelettgrav med det utseende man kunde ha förväntat sig. Det vanliga är att man finner ett skelett liggande i botten av en grop och med något slags kistkonstruktion eller en regelbundet ordnad stenfyllning i gropen ovanför skelettet.

Vad kan ha hänt?

Svepkärnen och gravklotet gav visserligen graven ett fullbordat och respektfullt intryck. Men resten av innehållet verkade tyda på väldigt stor respektlöshet, för att inte säga brutalitet. Framför allt var det lårbenen som gav upphov till tankar om att något hemskt hade hänt. De låg tillsammans och såg nästan ut att ha blivit avhuggna. Kunde det ha varit en djupt hatad och på något fasansfullt vis avrättad människa som låg i graven? Eller kanske ett mordoffer, eller någon som stupat i strid och blivit styckad på ett kränkande sätt av sin fiende? Hade

Halva gropen undersökt, den halva som innehöll nästan bara sten och bara enstaka bitar ben. Lägg märke till den gravklotliknande stenen och den oregelbundna mörkfärgningen i leran. Från nordnordöst.

Foto: Örjan Mattsson, Upplandsmuseet.

släktingarna varit tvungna att begrava den döde i bitar?

Frågan var om det var meningen att graven skulle se ut så som den gjorde, eller om den hade blivit påverkad senare, kanske uppgrävd eller flyttad? Analyserna

och bearbetningen av materialet från graven skulle komma att ge fler ledtrådar.

Den osteologiska analysen av benen blev förstas av avgörande betydelse. Den bekräftade framför allt den stora oordningen. För att det skulle vara möjligt för

benen att kunna hamna i en sådan ordning, med till exempel kotor, revben och kraniedelar intill varandra, måste kroppen ha varit helt förmulnad när det skedde. På brottytorna på de båda lårbenen kunde man se att de gått av när skelettet redan blivit skört av att ha legat länge i graven. De hade alltså inte blivit avhuggna, och de låg dessutom upp och ner. På ryggkotorna fanns förändringar som kunde bero på förslitning, sjukdom eller ålder. Om den döde var en man eller kvinna gick inte att säga, och ålder kunde inte bestämmas närmare än till att det varit en vuxen människa. En hel del ben saknades, bland annat underkäken och delar av vänster arm. Bland de insamlade benen visade det sig också finnas djurben, närmare bestämt delar av frambenen från svin.

Den enda tanden, en visdomstand, skickades till ^{14}C -analys för datering. Resultatet visade att även denna grav var från äldre järnålder, kring Kristi födelse. Det hade fynden av hartstättningsringarna redan antytt eftersom sådana ofta hittas i gravar från äldre järnålder.

För att få ut mer information kontrollerades hur benbitar från olika delar av kroppen legat tredimensionellt i gropen. Återigen bekräftades den stora röran där delar av kraniet var spritt över hela gropen, liksom kotor, revben, delar av skulderblad och så vidare. Men för några fynd i bottenskiktet kunde man ana att de låg i vad som kunde ha varit en ur-

sprunglig position för ett helt skelett. Delar av fötterna låg samlade i den sydöstra kortändan och ett revben och en ländkota låg strax nordväst om mitten – den verkade alltså som om den gravlagde hade haft fötterna i den sydöstra kortändan.

Utifrån ett tänkt ursprungligt läge på ett skelett, i botten av gropen och med fötterna i sydöst och huvudet i nordväst, var det nu möjligt att se hur varje skelettdel förflyttats inom gropen. När förflyttningarna ritades ut med pilar på en teckning blev resultatet förstas ett virrvarr av pilar, med tanke på hur omrört benen låg. Men ett tydligt drag kunde ändå skönjas. Benbitarna verkade ha förflyttats i två motsatta riktningar, med en skiljelinje någonstans vid huvud och höger axel. Benbitar ovanför skiljelinjen hade hamnat ännu längre upp mot kortändan av gropen, medan många ben från resten av skelettet hade förflyttats mot mitten eller fotändan av gropen.

Mycket verkade alltså tyda på att graven blivit uppgrävd, och det mest troliga är då att graven blivit plundrad. Det skulle förklara varför benen från skelettet kastats omkring och skadats.

Av den ursprungliga graven återstod i så fall bara några enstaka inslag som inte hade påverkats av plundringen. Den rektangulära botten på gropen, 2,3 meter lång och 1,3 meter bred; tre flata, vertikalt stående stenar i kortändan och i ena långsidan av gropen, vilka kanske var

rester av en kistkonstruktion; ett revben, en ländkota och fotbenen låg i botten av gropen; de tre hartstättningsringarna från svepkärl, och intill kärlen även benen från framläggarna av svin, som liksom innehållet i kärlen varit en del av den måltid den gravlagde fått med sig.

Resten av innehållet speglar plundringen. Hur benen har förflyttats från sitt ursprungliga läge åt olika håll och hur de låg i stråk och ansamlingar i gropen är ett resultat av hur graven grävts upp men också hur den fyllts igen. Mycket tyder på att den grävts upp från huvudändan i nordväst. Stenarna i gropen kan vara från en stenpackning ovanpå skelettet eller en kistkonstruktion som lyfts upp och sedan böks ner i gropen igen. Men det är också möjligt att stenarna härrör från en gravmarkering ovan jord, till exempel en stensättning där den gravklotliknande stenen ingått. Att denna grav blivit plundrad medan de andra gravarna inte visade några sådana tecken, kan tala för att det funnits en synlig gravmarkering av något slag. Den runda stenens placering mitt över den plundrade graven är knepig att förklara. Kanske har den som plundrat graven velat dölja sin ogärning, men det kan också vara ett uttryck för ett slags respekt hos plundraren som på så sätt ville försäkra sig om att den döde blev kvar i sin grav. Å andra sidan kan den ha hamnat där av en slump.

Något som ytterligare komplicerar

saken är möjligheten att graven kan ha plundrats mer än en gång, och kanske redan i förhistorisk tid. Det är känt att man i skelettgravar från äldre järnålder kan se spår av att man, troligen ganska snart efter begravningen, gått in och relativt varsamt plockat ut vissa ben eller föremål², förmodligen som en del av en förfäderskult. I graven i Forsa saknades ju faktiskt vissa ben, men det kan lika gärna bero på att de hamnat utanför gropen vid den mera brutala plundringen som det varit frågan om. Benen kan sedan ha försvunnit i ploglagret.

Vart leder spåren?

För att förstå mer av vad graven representerar kan man försöka vidga perspektivet. Det finns två spår man kan följa, dels skelettgravskickets historia i äldre järnålder och dels gravplundringens historia.

Skelettgravar är ett inte ovanligt inslag på gravfält från äldre järnålder i Mälardalen, där de förekommer jämsides med det dominerande brandgravskicket. Varför det finns två olika gravskick är en fråga som länge sysselsatt forskare inom arkeologi, och fortfarande gör så. Under E4-undersökningarna har skelettgravar förutom i Forsa påträffats i Kyrsta och i Tibble. Skelettgravars utseende kan variera mycket och den utformning som graven i Forsa ver-

kar ha haft innan den blev plundrad avviker inte från vad man kan se under tiden kring Kristi födelse – utom på en punkt, nämligen svinbenen. I de fall obrända djurben finns bland gravgåvorna är det vanligare med ben från nöt eller får. Svinben är ovanligare och har visat sig ha en tydlig koppling till vapengravar³. Några vapen hittades ju inte i skelettgraven i Forsa, men de kan ju ha försvunnit eller förstörts i och med att den blev plundrad. De små, fragmentariska järnföremålen kan vara från någon del av en vapenutrustning, men de kan också vara beslag till ett bälte eller delar av något annat.

Skulle det ha varit en skelettvapengrav hade dess närmaste kända motsvarigheter från samma tid stått att finna i Alunda och Knutby i nordöstra Uppland och därefter i sydvästra Uppland och Västmanland. Brandgravar med vapen från tiden kring Kristi födelse är dock kända från närmare håll, bland annat från Lytta i Bälinge, och från Läby vad utanför Uppsala⁴.

Plundring av gravar har förekommit redan under förhistorisk tid, sannolikt i samband med krig och oroligheter. Man har förstås velat komma åt de värdefulla föremålen men troligen har man ibland också velat skända gravar eller flytta dem i samband med religionsskiften. Skelettgravar verkar av någon anledning ha varit särskilt utsatta⁵, kanske för att de haft mer synliga markeringar ovan jord,

för att man visste att det var större chans att de innehöll värdefulla föremål, eller för att de haft en särskild betydelse av något annat slag.

Från historisk tid finns åtskilliga exempel på att man grävt efter skatter i högar och kummel, bland annat i Gustav Vasas domböcker, i Rannsakingar efter antikviteter från slutet av 1600-talet och genom sägner från 1800-talet⁶.

Ännu närmare vår egen tid, från början av 1900-talet, finns det ett exempel på att plundring förekommit i trakten kring Forsa. I Riksantikvarieämbetets arkiv i Stockholm kan man i några brev och förhörprotokoll läsa om hur en ladugårdsman i Altomta, bara fyra kilometer öster om det gravfält som nu undersökts, ställts till svars för att ha grävt sökschakt genom tre gravhögar. Kanhända är det denne ladugårdsman, eller någon lika sinnad som är skyldig till plundringen av skelettgraven och till att därmed ha gjort en grupp arkeologer förbryllade under en vecka sommaren 2004. Och kanske ligger det någonstans i socknen ett par sönderrostade konstiga föremål bortglömda i något förfallet uthus. Men det får vi väl aldrig veta.

Noter

- 1 Aspeborg, & Appelgren 2005
- 2 Rasch 1994, s 195f; Wikborg 1996, s 122f
- 3 Wikborg 1996, s 118
- 4 Wikborg 1998, s 26ff
- 5 Wikborg 1996, s 122
- 6 Aspeborg & Appelgren 2005; Burström m.fl. 1996, s 101, 109 ff

Litteratur

- Aspeborg, H., & Appelgren, K., 2005. Tankar om begravningar – Under bronsålder och äldre järnålder. Riksantikvarieämbetet, UV Mitt, Rapportmanus. Arkeologisk undersökning. Uppland, Tensta socken, Forsa 3:3, Raä 434.
- Burström, M., Winberg, B. & Zachrisson, T., 1996. Fornlämningar och folkminnen. Riksantikvarieämbetet. Stockholm
- Rasch, M., 1994. Burial Practices – Grave Furniture and Burial Methods during the Roman Iron Age. I: Stjernquist, B. (Ed.). Prehistoric Graves as a Source of Information. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 29. Symposium at Kastlösa, Öland, May 21–23, 1992. Uppsala.
- Wikborg, J., 1996. Skelettgravarna på Bastubacken. Skelettgravskicket i Mälardalen under romersk järnålder. I: Tor, Vol. 28, 1996. Uppsala.
- Wikborg, J., 1998. Den äldre järnålderns vapengravar i Mälardalen – internationellt på det lokala planet. I: Andersson, K. (Red.) *Suionum Hinc Civitates*. Nya undersökningar kring norra Mälardalens äldre järnålder. Uppsala.

Örjan Mattsson och Dan Fagerlund är arkeologer verksamma vid Upplandsmuseet. Dan Fagerlund har ansvarat för de arkeologiska undersökningarna vid Forsa för den nya E4:an och Örjan har deltagit i ett flertal av undersökningarna.